

HANS-JOACHIM GEHRKE

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ/ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΑΝΙΩΤΗΣ

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΟΥΡΑΖΕΛΗΣ

β' έκδοση

ΜΕ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ

β' ανατύπωση

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΑΘΗΝΑ 2017

Τὴ μετάφραση, πρὶν δοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο, τὴ διάβασε ὁ Κώστας Μπουραζέλης,
Ἐναπληρωτὴς Καθηγητὴς τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.
Στὴ γλωσσικὴ ἐπιμέλεια τοῦ κειμένου συνεργάστηκε ἡ Ἀννέττε Φώσβινκελ.

Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου

Geschichte des Hellenismus

R. Oldenbourg Verlag

München 1991

ALFRED HEUSS

octogenario

ISBN 978-960-250-362-1 (χαρτόδετο)

ISBN 978-960-250-363-8 (πανόδετο)

© γιὰ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα

Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζικῆς, Ἀθήνα 2000

I. Ίστορική παρουσίαση

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΕΠΟΧΗ

“Όταν ἀναφερόμαστε σήμερα στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμολ ὡς ἱστορικὴ ἐποχὴ, ἀκολουθοῦμε μιὰ παράδοση ποὺ θεμελίωσε ὁ Γιόχαν Γκούσταφ Ντρώζεν. Βέβαια, ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ντρώζεν ὄριζε τὸν ἑλληνιστικὸ κόσμολ δηλαδὴ ὡς ἐκείνη τὴ μεγάλη σύνθεση Ἐνατολῆς καὶ Δύσης ποὺ ἔθεσε πρακτικὰ καὶ πνευματικὰ τὰ θεμέλια γιὰ τὴν ἔλευση τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴ γένεση τοῦ χριστιανισμοῦ· κι ὁμως λίγες ἔννοιες μᾶς εἶναι τόσο οἰκειῆς ὅσο ὁ ὅρος ἑλληνιστικὸς κόσμολ, τουλάχιστον ὡς ὀνομασία μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς. Ἡ σημερινὴ χρῆση τοῦ ὅρου δὲν εἶναι ἀπλὴ σύμβαση. Παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ συνιστῶνται ὅταν ἐξετάζουμε τόσο πολὺπλοκα ἱστορικὰ καὶ ἱστοριογραφικὰ φαινόμενα ὅπως ὁ ὀρισμὸς ἐποχῶν, μὲ τὸν ὅρο ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ μποροῦμε νὰ προσδιορίσουμε μιὰ συνεχῆ χρονικὴ ἐνότητα μὲ σαφῆ ὄρια. Ἐξυπακούεται, ὅπως ἄλλωστε ἐπιβάλλεται πάντοτε κατὰ τὴν ἐξέταση ἀνάλογων θεμάτων, ὅτι πρέπει νὰ συγκεντρώσουμε τὴν προσοχὴ μας στὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς, προσδιορίζοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἰδεατοῦ τύπου τῆς.¹ Ἔτσι δεχόμαστε ταυτόχρονα ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἰδιαίτεροι παράγοντες ποὺ ἀποκλίνουν ἀπὸ τὸν γενικὸ κανόνα, ὅπως ἄλλωστε ὑπάρχουν καὶ σταθερὲς ποὺ ὑπερβαίνουν τὰ ὄρια τῆς ἐποχῆς. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, οὐσιαστικὸ καὶ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ διάδοση τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὴν Ἐνατολή, ἢ ὁποῖα ἐπιτεύχθηκε καὶ ἐδραιώθηκε μὲ τὴ βοήθεια τῶν μακεδονικῶν ὄπλων. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ ἀπορρέουν (α) τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα καί, ταυτόχρονα, (β) τὰ κριτήρια γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν χρονικῶν ὀρίων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

α) – Μὲ τὸ «ἄνοιγμα» τῆς Ἐνατολῆς ἢ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἔφερε τὴ μετατόπιση τῶν κέντρων βάρους στὸν πολιτικὸ καὶ οἰκονομικὸ τομέα.

¹ Ἡ συγγραφέας χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο Hellenismus, τὸν ὁποῖο εἰσήγαγε ὁ Ντρώζεν. Γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ σύγχυση μὲ τὸν ὅρο «ἑλληνισμός», τὸν ἀποδίδουμε μὲ τὶς παραφράσεις «ἑλληνιστικὸς κόσμολ καὶ «ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ», ἐν γνώσει τοῦ γεγονότος ὅτι (ὅπως ἐκτίθεται καὶ στὸ κεφάλαιο αὐτὸ) ὁ γερμανικὸς ὅρος δὲν ἀναφέρεται μόνον στὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἀλλὰ καὶ στὰ εὐρύτερα χαρακτηριστικὰ τῆς.]

² [«Idealtypisch» στὸ πρωτότυπο, ὅρος δανεισμένος ἀπὸ τὸν Μὰξ Βέμπερ γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ἰδεατῆς μορφῆς κάποιου ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ φαινομένου.]

Ὅρισμὸς τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου

Σχέσεις
Ἑλλήνων καὶ
«βαρβάρων»

– Στὸν πολιτικὸ τομέα νέες μορφές ἐξουσίας ἐπικάλυψαν τὶς παλαιότερες: Χαρακτηριστικὸς ἦταν ἕνας νέος τύπος μοναρχίας μὲ ἑλληνομακεδονικὰ στελέχη στὴν κεντρικὴ κυβέρνηση καὶ τὰ διοικητικὰ ἐπιτελεῖα. Ἀνάλογο προσανατολισμὸ ἀκολούθησαν διάφορες παραδοσιακὲς δυναστείες.

– Ἡ ἐπέκταση σήμαινε καὶ μερικὸ ἀποικισμό μὲ τὴν ἴδρυση πόλεων ἑλληνικοῦ τύπου.

– Αὐτὸς ὁ ἀστικὸς βίος ἐπηρέασε μὲ τὴ λάμψη του τοὺς ὑπάρχοντες ντόπιους πολιτισμοὺς καὶ ὀδήγησε σὲ σημαντικὸ «αὐτοεξελληνισμό», ἰδίως στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Κατὰ τοῦτο ἡ ἐπικάλυψη γηγενῶν στοιχείων λόγω τοῦ ἐξελληνισμού σημαίνει ἔντονη προβολὴ ἑλληνικῶν φαινομένων. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ ἐξελληνισμού εἶναι ἀμφίσημη, ἐπιβάλλεται νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα τί ἦταν αὐτὸ πὸν διατηρήθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπικάλυψη. Ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἔχει λοιπὸν κι ἄλλα συστατικὰ στοιχεία:

– Προέκυψαν στενὲς ἐπαφές ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ τὸ νέο τους περιβάλλον, δηλαδὴ τοὺς ντόπιους πληθυσμοὺς μὲ τοὺς κατὰ τόπους τόσο διαφορετικοὺς πολιτισμοὺς τους. Ἡ συνάντηση Ἑλλήνων καὶ «βαρβάρων», ἀνέκαθεν σημαντικὸ στοιχεῖο τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ἀπέκτησε μέσα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἔντονη παρουσία μιὰ νέα ποιότητα.

– Οἱ γηγενεῖς πολιτισμοὶ διέθεταν σημαντικὲς δυνάμεις συντήρησης, ἰδίως ἔξω ἀπὸ τὰ ἀστικά κέντρα. Ἡ διατήρηση παραδοσιακῶν στοιχείων, πὸν ἐκφράστηκε καὶ στὸν γλωσσικὸ τομέα, εἶχε συνέπειες κυρίως γιὰ τὶς θρησκείες, συνέπειες πὸν ἔγιναν αἰσθητὲς καὶ στὸν ἑλληνικὸ τρόπο ζωῆς στὶς «κλασικὲς» περιοχὲς τοῦ ἑλληνισμοῦ.

– Συνέπειες ἐντοπίζονται καὶ στὸν τομέα τῆς πολιτικῆς, ἰδίως λόγω τῶν προβλημάτων νομιμοποίησης τῶν νέων ἐξουσιῶν. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν υἱοθετήθηκαν σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς τοπικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν θρησκευτικῶν τῆς θεμελίων.

Ἔτσι δημιουργήθηκε ἕνας σὲ γενικὲς γραμμὲς νέος κόσμος, μιὰ οἰκουμένη μὲ πάρα πολλὰς πτυχές, τὴν ὁποία κάποιες εἰδικὲς ἐξειλίξεις ὀροθετοῦν σαφῶς ἀπὸ προηγούμενες καὶ ἐπόμενες ἐποχές:

– Ἡ πορεία τῶν γεγονότων καθορίζεται ἀπὸ νέες μορφὲς πολιτικῆς ὀργάνωσης, τόσο στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κρατῶν (μοναρχία, ὁμοσπονδίες πόλεων), ὅσο καὶ στὶς διακρατικὲς σχέσεις (μεγαλύτερη σημασία τῆς «διεθνούς» διατησίας).

– Μαζικὲς οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς μεταβολὲς ὀδηγοῦν στὴν ἀσφαλέστερη ἀνάδειξη τῶν ἱκανοτέρων.

– Ἐνα νέο αἰσθημα ἀπέναντι στὴ ζωὴ διαμορφώνεται, καθὼς ἐδραιώνεται ἡ συνείδηση τῆς ἀδυναμίας νὰ παρέμβει κανεὶς στὸ ἱστορικὸ γί-

γενεσθαι. Αὐτὸ τὸ αἴσθημα ἀπορρέει ἀπὸ τὴν πολιτικὴ παθητικότητα (καὶ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ πάσχειν) τὴν ὁποία καὶ τρέφει μὲ τὴ σειρά του. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀτομικῆς λύτρωσης γίνεται πιὸ σημαντικὴ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ στράτευση καὶ βρίσκει νέες προοπτικὲς ἰδίως στὸν θρησκευτικὸ τομέα.

– Μέσα ἀπὸ τὶς συνειδησιακὲς ἀλλαγὲς καὶ γενικὰ τὸ νέο πλαίσιο τῆς ζωῆς ἀναπτύσσονται νέες μορφὲς καὶ νέα περιεχόμενα τόσο στὴ φιλοσοφία ὅσο καὶ στὴν τέχνη.

β) Πολλὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέρθηκαν ἐδῶ ἦταν διακριτὰ ἤδη πρὶν ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ, ὡς δομὲς ἢ ἱστορικὲς διεργασίες. Δὲν μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε κάποια τάση ἐπιβολῆς τοῦ ἀριστοκρατικοῦ στοιχείου καὶ ἀποπολιτικοποίησης στὶς ἑλληνικὲς πόλεις. Ἡ μακεδονικὴ μοναρχία, ἰσχυροποιημένη στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου Β', βρέθηκε ἀντιμέτωπη μὲ ἕνα κόσμο πόλεων ἀρκετὰ διασπασμένο καὶ ἀλλαγμένο ἐσωτερικὰ —ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν. Ἄλλὰ καὶ ἡ διέυρυνση τῶν ὀριζόντων μέσα ἀπὸ τὶς ἐπαφὲς μὲ τοὺς «βαρβάρους» καὶ κάποια φαινόμενα «ἐξελληνισμοῦ» ἦταν γνώριμα (τουλάχιστον ἐν μέρει), ἰδίως στὶς περιοχὲς ποὺ διατηροῦσαν στενότερες σχέσεις μὲ τοὺς «βαρβάρους», στὴ δυτικὴ καὶ νότια Μικρὰ Ἀσία³ καὶ στὶς φοινικικὲς πόλεις. Ἡ Ἑλλάδα ἔνωθε τὴν πίεση ἀπὸ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ ὡς ἕνα βαθμὸ ὀφειλόταν σὲ πολιτικὲς ἐξελίξεις. Ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ ἐκπατρισμένοι, καὶ πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μποροῦσαν νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ πρὸς τὸ ζῆν μονάχα ὡς μισθοφόροι. Ἰδίως στὴν τέχνη καὶ στὴ φιλοσοφία ὑπῆρχαν «αὐτόνομες» γραμμὲς ἐξέλιξης, ὅπως π.χ. ἡ ἰσχυρὴ ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε ὁ Σωκράτης μὲ τὴν αὐστηρὴ στροφὴ του στὴν ἠθικὴ σκέψη. Γενικὰ εἶναι γοητευτικὸ νὰ ρίχνουμε μιὰ ματιὰ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῶν ἐποχῶν, ἰδίως ὅταν ἐξετάζουμε τὸν 4ο π.Χ. αἰῶνα. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη μπορεῖ ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ νὰ μὴν ἦταν ἀκριβῶς προδιαγεγραμμένη, εἶχε ὅμως ἐσωτερικὲς ἑλληνικὲς προϋποθέσεις.

Ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ὡστόσο δὲν γεννήθηκε ἀπὸ μόνη της. Καθὼς τὴ χαρακτηρίζουν κυρίως ἡ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τὸ πλήρες ἀνοιγμα τοῦ χώρου τῶν ἐξελιγμένων πολιτισμῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἦταν ἀναγκαῖος ἕνας καταλύτης χωρὶς τὸν ὁποῖο δὲν θὰ εἶχε ὑπάρξει ὅλη ἡ ἐποχὴ. Ἀκριβῶς λοιπὸν αὐτὸς ὁ ἀποφασιστικῆς σημασίας παράγοντας

Προϋποθέσεις

Ἀρχὴ καὶ τέλος τῆς ἐποχῆς

³ [Ὁ συγγραφέας, ὅπως καὶ μεγάλο μέρος τῆς ξένης ἔρευνας, χρησιμοποιοῖ ἐδῶ (καὶ συχνὰ) τὸν ὄρο Anatolien («Ἀνατολία»), ἐννοώντας τὴ Μικρὰ Ἀσία. Ὁ ὄρος Anatolien μειῶνει, τουλάχιστον συνειρμικά, τὴ σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ παράγοντα, πιὸ ἐκδηλῆ στὸν ὄρο Μικρὰ Ἀσία, καὶ θὰ πρέπει κανονικὰ νὰ χρησιμοποιεῖται μόνο σὲ σχέση μὲ τοὺς προελληνικοὺς πολιτισμοὺς τῆς περιοχῆς.]

δὲν ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς καταβολὲς τῆς προηγούμενης ἐποχῆς ἀλλά, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν οἱ σύγχρονοι, παρουσιάστηκε ἐντελῶς ἀναπάντεχα καὶ ἐντυπωσιακὰ χάρις στὴν ἀκραία καὶ οὐσιαστικὰ κινούμενη ἔξω ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα ὅρια βούληση ἑνὸς ἀτόμου· ὀφείλεται ἀκριβῶς στὴν ἀχαλίνωτη ὁρμή του. Μὲ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο ἀρχίζει ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ καὶ σ' αὐτὸν ὀφείλουμε, ἀκολουθώντας τὸν Ντρώζεν, νὰ τοποθετήσουμε τὴν ἱστοριογραφικὴ μας ἀφετηρία, μολονότι δὲν θεωροῦμε πλέον, ὅπως ὁ Ντρώζεν, οὔτε τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ συγκερασμὸ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης οὔτε τὸν Ἀλέξανδρο ἐκφραστὴ τέτοιων σκέψεων.

Τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς ἀντίθετα δὲν εἶναι τόσο σαφές, ἀφοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τομέα τῆς ἱστοριογραφίας πὺ ἐξετάζουμε: Σὲ ἄλλα συμπεράσματα ὀδηγοῦμαστε ὅταν παρατηροῦμε τὴν πολιτικὴ ἱστορία μὲ τὶς συχνὰ ξεκάθαρες τομὲς τῆς, καὶ σὲ ἄλλα ὅταν στρέψουμε τὸ βλέμμα μας σὲ ἱστορικὲς διαδικασίες μακρᾶς διάρκειας, στὸν πολιτισμικὸ τομέα. Ἄν προσεγγίσουμε τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς πολιτικῆς, ἢ «προσάρτηση» τοῦ τελευταίου μεγάλου ἑλληνιστικοῦ βασιλείου στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία (30 π.Χ., κατάληψη τῆς Ἀλεξάνδρειας) εἶναι ἢ κατάλληλη χρονολογία γιὰ νὰ κλείσουμε τὴν ἐποχὴ, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ βασίλειο τῶν Πτολεμαίων ἀπὸ πολὺ καιρὸ εἶχε σκιώδη ὑπαρξὴ μὲ τὴν ἀνοχὴ τῆς Ρώμης. Ἄν ἀντίθετα συγκεντρώσουμε τὴν προσοχὴ μας περισσότερο στὴν πολιτισμικὴ διεργασία τῶν ἐπικαλύψεων καὶ τῶν ἀνταλλαγῶν, τότε θὰ πρέπει νὰ διευρύνουμε τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἐπειδὴ, καθὼς ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἐνσωμάτωσε τὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ ὡς ὄντοτητα, ὁ ἐξελληνισμὸς συνεχίστηκε καὶ στὰ μετέπειτα χρόνια. Μόνο ἡ ἐξάπλωση τοῦ Ἰσλάμ τὸν 7ο μ.Χ. αἰῶνα ἀποτελεῖ τομὴ γιὰ τὴ διάκριση τῶν ἐποχῶν ἀνάλογη μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, καὶ μόνο αὐτὴ εἶχε ἀντίστοιχες συνέπειες πὺ ἄλλαξαν τὸ πρόσωπο τοῦ κόσμου. Δὲν θὰ ἦταν ἐπομένως ἀδόκιμο νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ συνεχίζεται ὡς αὐτὰ τὰ χρόνια.

Ἄν παρ' ὅλα αὐτὰ ἀκολουθοῦμε ἐδῶ οὐσιαστικὰ τὴ συμβατικὴ ὀροθέτηση μὲ τὸ ἔτος 30, τοῦτο δὲν ὀφείλεται μόνο σὲ πρακτικὸς λόγους. Ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία, καὶ κυρίως ἡ μακροχρόνια ἀνάπαυλα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, δὲν ἔφερε μόνο πολιτικὲς ἀλλαγές, ἀλλὰ καὶ κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς, ἂν καὶ στοὺς δύο τελευταίους τομείς ἄρχισαν νὰ διαγράφονται κάποιες δομικὲς μεταβολές ἤδη ἀπὸ τὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα (βλ. σ. 259). Κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ σημειώνονται νέες ἐξελίξεις, ἀρκετὰ εὐδιάκριτες, ἰδίως στὴν Αἴγυπτο μὲ μιὰ χαρακτηριστικὴ ἀστικοποίηση. Ἔτσι καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι βλέπουμε γενικὰ τὰ προβλήματα πὺ εἶναι σύμφυτα μὲ κάθε ὀροθέτηση ἐποχῶν στὴν ἱστορία· οἱ ὀροθετήσεις ὅμως εἶναι ἀπαραίτητες, καὶ ἀποτελοῦν πάντοτε πρόκληση.

1. ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

α) Ἡ νεότητα καὶ ἡ ἀνοδὸς του στὴν ἐξουσία

Ἡ δολοφονία τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Φιλίππου Β΄ κατὰ τὸν ἑορτασμό τοῦ γάμου τῆς κόρης του Κλεοπάτρας μὲ τὸν βασιλιᾶ τῆς Ἡπείρου Ἀλέξανδρο (μᾶλλον τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 336) ἀποτελεῖ κλασικὴ περίπτωση δολοφονίας ἡγεμόνα. Ὁ δολοφόνος χτύπησε φανερά. Τὰ κίνητρά του θὰ μπορούσαν εὐκόλα νὰ ἀναχθοῦν στὴ σφαίρα τῆς ψυχοπαθολογίας καὶ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴ δολοφονία ὡς πράξη μεμονωμένου δράστη. Πρὶν προφτάσει νὰ μιλήσει, θανατώθηκε κι ὁ ἴδιος. Πολλὴ γρήγορα κυκλοφόρησαν φήμες γιὰ ἐνδεχόμενους ὑποκινητές, γιὰτι πολλοὶ εἶχαν λόγους τουλάχιστον νὰ μὴ λυπηθοῦν γιὰ τὸ θάνατο τοῦ βασιλιᾶ. Οἱ ὑποψίες βάραιναν τόσο τὸν ἴδιο τὸν διάδοχο τοῦ θρόνου Ἀλέξανδρο ὅσο καὶ τὴ μητέρα του Ὀλυμπιάδα. Ἡ τελευταία ἦταν βέβαια ἀπούσα καὶ εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν μπορούσε νὰ βρεῖ μέσα καὶ τρόπους νὰ διεκπεραιώσει ἓνα τέτοιο σχέδιο.

*Δολοφονία τοῦ
Φιλίππου Β΄*

Βέβαια οἱ ὑποψίες ἐξακολουθοῦν νὰ βαραίνουν τὸν Ἀλέξανδρο, ὅσο κι ἂν λείπουν οἱ τελικὲς ἀποδείξεις. Θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ ἔχει κεντρίσει καὶ ἐκμεταλλευτεῖ τὸ ἐκδικητικὸ μένος τοῦ δολοφόνου. Μεταξὺ τῶν σωματοφυλάκων ποὺ σκότωσαν τὸν δράστη ἀμέσως μετὰ τὴ δολοφονία βρίσκονταν στενοὶ φίλοι τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξανδρος πάντως ἀντέδρασε στὴ δεδομένη κατάσταση ἀστραπιαία, δολοφονώντας πιθανοὺς διεκδικητὲς τοῦ θρόνου καὶ ὑποτιθέμενους ὑποκινητὲς τῆς δολοφονίας. Καὶ τὸ κυριότερο: εἶχε ὅπωςδήποτε κίνητρο, δεδομένου ὅτι μετὰ τὸ γάμο τοῦ πατέρα του, μόλις πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνο, μὲ τὴν εὐγενοῦς καταγωγῆς Μακεδόνισσα Κλεοπάτρα, ἀνιψιᾶ τοῦ Ἀττάλου, συνεργάτη τοῦ βασιλιᾶ μὲ μεγάλη ἐπιρροή, θὰ μπορούσε μακροπρόθεσμα νὰ τεθεῖ ἐκ νέου τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου. Ζητήματα διαδοχῆς εἶχαν ταλανίσει ἀρκετὰ τὴ Μακεδονία στὴν παλαιότερη ἱστορία της, καὶ ὅπωςδήποτε τὸ ἐνδεχόμενο ἀνατροπῆς τῆς θέσης του πρέπει νὰ φαινόταν ἀπαράδεκτο στὸν φιλόδοξο πρίγκιπα. Ἐπιπλέον, ὁ γάμος ποὺ γιορταζόταν τότε ἔδινε νέο στήριγμα στὴν πολιτικὴ προσέγγιση τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς ἡπειρωτικῆς μοναρχίας, ποὺ ὡς τότε βασιζόταν στὸ γάμο τοῦ Φιλίππου μὲ τὴν Ὀλυμπιάδα. Ἡ μητέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου γινόταν ἔτσι «περιττὴ» ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, καὶ φυσικὰ αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ μὴν εἶχε συνέπειες καὶ γιὰ τὴ δική του θέση.

Ἄποια κι ἂν εἶναι ἡ ἀλήθεια, ὁ Ἀλέξανδρος ἔγινε βασιλιάς μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῶν ἰσχυρῶν Μακεδόνων καὶ τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἐξουσία ποὺ κληρονόμησε δὲν ἦταν ἀπολύτως ἐδραιωμένη, ἂν καὶ φαινόταν νὰ ἰσχύει τὸ

Βιοτικό επίπεδο
και πολιτική
όργάνωση της
Μακεδονίας

ἀντίθετο· γιὰ νὰ τὴν κατέχει, ἔπρεπε πρῶτα νὰ τὴν κερδίσει. Τὸ πρῶτο ζήτημα ἦταν ἡ ἐξουσία ἐπὶ τῶν ἴδιων τῶν Μακεδόνων. Τοὺς Μακεδόνες τοὺς κυβερνοῦσαν κατὰ παράδοση βασιλεῖς ἀπὸ τὸ γένος τῶν Ἀργεαδῶν, ποὺ ἀνήγε τὴν καταγωγή του στὸν Ἡρακλῆ. Τὸ βιοτικό ἐπίπεδο τῶν Μακεδόνων, ἂν συγκριθεῖ μὲ τῶν Ἑλλήνων,⁴ εἶχε σαφῶς ἀρχαϊκὰ χαρακτηριστικά: ἡ οἰκονομία, ποὺ ἦταν ἀκόμα σχεδὸν ἐξολοκλήρου ἀγροτική, στηριζόταν κυρίως στὴν κτηνοτροφία, ἀλλὰ καὶ τὸ κυνήγι κατεῖχε σημαντικὴ θέση. Καὶ στὸ κλίμα ὅμως καὶ στὴ γεωμορφολογία ὑπῆρχαν διαφορές: δάση καὶ ὄρεινοὶ βοσκότοποι, μεγάλες πεδιάδες καὶ λοφώδεις περιοχές, ποτάμια μὲ ἄφθονο νερό, ὅλα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ξενίζαν πολλοὺς Ἑλληνες.

Αὐτὸ ὅμως ποὺ διέφερε ριζικὰ ἦταν ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση, ἀφοῦ στὴ Μακεδονία ἔλειπε ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ἦταν βασικὸ γιὰ τοὺς Ἑλληνες, ἡ πόλις. Στὴ Μακεδονία ὑπῆρχαν φύλα ὑπὸ τὴν ἐξουσία ἰσχυρῶν εὐγενῶν ποὺ πολεμοῦσαν ἔφιπποι. Παράλληλα ὑπῆρχαν ἄλλοι ἐλεύθεροὶ ἄνδρες ποὺ σὲ περίπτωσι πολέμου μάχονταν πεζῆ, ὀπλισμένοι μὲ περικεφαλαία καὶ λόγχη, σὲ ἔνοπλες ὁμάδες μὲ ὑποτυπώδη ὀργάνωση. Ἐπικεφαλῆς τοῦ συνόλου βρισκόταν ἕνας βασιλιάς, ποὺ θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ τὸν χαρακτηρίσουμε φύλαρχο. Ξεχώριζε κυρίως χάρη στὴν καταγωγή του ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Ἀργεαδῶν, ἡ ὁποία ἐξασφάλιζε καὶ τὴ νομιμότητά του. Ὡστόσο ἔπρεπε διαρκῶς νὰ ξανακερδίζει καὶ νὰ διατηρεῖ τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν εὐγενῶν ἀκολούθων του καὶ τῶν ἄλλων μελῶν τῶν φύλων τους μὲ τὶς πολεμικὲς του ἐπιδόσεις καὶ τὶς ἡγετικές του ἰκανότητες. Ἄλλωστε ὅλη ἡ ζωὴ ἦταν τραχιά, ἄγρια θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς· οἱ ἀπειλὲς ἀπὸ ἄλλα ἔνοπλα φύλα ἐναλλάσσονταν μὲ ἐπιθέσεις τῶν ἴδιων τῶν Μακεδόνων. Τὸ νὰ μάχῃσαι καὶ νὰ σκοτώνεις εἶχαν μεγάλη σημασία. Ἡ ἀνδρεία ἦταν ὑπέρτατη ἀρετὴ καὶ θεμελίωνε τὴ δόξα.

⁴[Ὁ συγγραφέας κάνει σὲ ὅλο τὸ κείμενο συστηματικὴ διάκριση μεταξὺ Ἑλλήνων, δηλαδὴ πολιτῶν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, καὶ Μακεδόνων, δηλαδὴ ὑπηκόων τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας, τὴν ὁποία ἀκολουθοῦμε καὶ στὴ μετάφραση. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς δὲν σημαίνει ἄρνηση τῆς ἑλληνικότητας τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων (βλ. ἀμέσως παρακάτω), ἀλλὰ ἀκολουθεῖ μιὰ διάκριση ποὺ γινόταν στὴν κλασικὴ καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ στὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Τὸ ὄνομα Ἑλληνες ὅταν χρησιμοποιεῖται σὲ σύγχρονες νομικὲς πηγές (κυρίως συνθήκες) δὲν περιλαμβάνει τοὺς Μακεδόνες. Ἡ διάκριση αὐτὴ πήγαζε κυρίως ἀπὸ μιὰ συνειδητὴ καὶ ἔντονη πολιτικὴ διαφοροποίηση καὶ τὴν αἴσθησι πολιτισμικῆς ὑπεροχῆς (ιδίως τῶν Ἀθηναίων) ἐναντι τῶν Μακεδόνων. Γιὰ τὰ θέματα αὐτά, πρβ., μεταξὺ ἄλλων, τὶς ἀπόψεις τοῦ Σούλλερ στὸν προηγούμενο τόμο τῆς ἴδιας σειρᾶς, ποὺ εἶναι ἀφιερωμένους στὴν ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, καὶ τὴν ἐπισκόπηση τοῦ Μ. Σακελλαρίου, «Ἡ ἐθνικὴ κατάστασι στὴ Μακεδονία κατὰ τὴν προϊστορικὴ καὶ τὴν ἱστορικὴ ἀρχαιότητα», στὸ συλλογικὸ ἔργο *Μακεδονία: 4.000 χρόνια ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα 1982, 3-47.]